

PROF. DR. RECEP TOPARLI ARMAĞANI

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH – Prof. Dr. Hanifi VURAL

PROF. DR. RECEP TOPARLI ARMAĞANI

İmtiyaz Sahibi

Sadettin Bayrak

Yayın Koordinatörü

Rekin Ertem

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH – Prof. Dr. Hanifi VURAL

Kapak Tasarımı

Hüseyin Özkan

İç Tasarım

Özlem Özkan

Baskı ve Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi Yılanlı Ayazma Sokak

No : 8 Örme İşhanı Topkapı/İstanbul

Tel : 0212 493 11 06

Birinci Baskı

3 Temmuz 2022

ISBN: 978-625-7698-79-5

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 11805

KESİTYAYINLARI

Ankara Caddesi No: 15 Konak Han Kat: 1

Hobyar Mahallesi Cağaloğlu/İstanbul

Tel : 0212 512 56 33 / 0212 511 68 28

Faks : 0212 512 56 63

web : www.kesityayinlari.com

e-mail : kesit@kesityayinlari.com

© KESİT YAYINLARI

Tüm Hakları Saklıdır. Yayınevinin izni olmadan kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

KESİT YAYINLARI, Karbey Yayıncılık Eğitim ve Dan. Hiz. San. Tic. Ltd. Şti. kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ..... 9

Hanifi VURAL

Emekle Bereketlenmiş Bir Ömrün Hikâyesi:

Prof. Dr. Recep Toparlı'nın Hayatı, Eserleri ve Hizmetleri 13

Mustafa ARGUNŞAH

Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası 293) Yayımı Üzerine

Görüşler III: Bazı Anlamlandırma Önerileri 27

Özlem AYZALI

Eski Uygurcadan Günümüze Değın Anatomik Bir Terim: Yarın / Yağrın 45

Onur BALCI

Kazak Türkçesinin Kısaltma Öbekleri 67

Abdulkadir BAYRAM

İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade Hikâyesi Üzerine

Göstergebilimsel Bir Çözümleme Denemesi 85

Erdoğan BOZ

Ayıt- / Eyit- İkilemi: Yunus Emre Divanı Örneği 107

Murat CERİTOĞLU

İyelik 3. Kişi Ekinin +(s)ı(n) Yapısında Olduğu İddiasının İspatı İçin Getirilen

Cümlelerdeki Kanıtlar Üzerine..... 123

Fatih ÇELİK

Kırgız, Kazak ve Altay Türkçelerinde Kullanılan Ortak Duygu Fiilleri 135

Musa ÇİFCİ

Dinlemek ve İşitmek Sözlerinin Kökeni ve Tarihsel Kullanımı 153

Murat ÇİL

Zahîre-yi Murâdiyye’de Geçen Türkçe Organ İsimleri..... 165

Hacı İbrahim DELİCE

Türkçede Asıl Fiillere Kip Anlamı Yüklemenin Kural ve Yapıları Üzerine... 183

Salih DEMİRBİLEK

Kutadgu Bilig’de Buyurucu Anlatımın Bir Çeşidi ve Eserdeki Kaynakları.... 197

Enfel DOĞAN

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname’sindeki Farsça Kökenli Cümle Yapıları ve Eserde Geçen İlginç Bir Cümle Yapısı Üzerine 213

Nuh DOĞAN

Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te İşteşliğin Biçim-Söz Dizimsel Yapısı ve Anlam Kategorileri..... 231

Musa DUMAN

Bizler Dahı “İşidir Revânîyiz” 249

Emin EMİNOĞLU

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’ne Kitâbü’l-Ef’âl’in Türkçe Kökenli Söz Varlığından Katkılar..... 255

Gönül ERDEM NAS

Ses Sembolizmi Bakımından Türkçe Hirvatça..... 285

Özlem ERDOĞAN

Aitlik Grubu Üzerine 293

Galip GÜNER - Hayriye YILMAZ

Rabgûzî'nin Kıyasü'l Enbiyâsı'nda Geçen Hârût ve Mârût Kıssasının Göstergebilimsel Yapısı 299

Ahmet GÜNŞEN

Dîvânu Lugâti't-Türk'te İş, Çalışma ve İktisat Hayatını Düzenleyen Atasözü ve Manzum Parçalar..... 315

Nadir İLHAN

Türkçe Sözlük'te Bazı Eş Sesli Kavram, Eylem Adları Köken ve Yapıları Üzerine 335

Funda KARA

Yapım (Üretim) Eklerini İşletim (Çekim) Eklerinden Ayıran Ölçütler Nelerdir?.....347

Gülmira OSPANOVA

Kazak Türkçesindeki Arkaik *Adak* ve *Adır* Sözcükleri Üzerine 365

Mustafa ÖNER

Türk Dünyası ve Türkçe..... 375

Betül ÖZBAY

Serindia Koleksiyonundaki Eski Uygurca Manihaist Tövbe Duası Parçaları . 391

Can ÖZGÜR

Codex Cumanicus İle Memlûk-Kıpçak Türkçesi Üzerine Ünsüzlerle İlgili Tespitler..... 403

Abdurrahman ÖZKAN

Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî'nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 1448 Numarada Kayıtlı Nüshası Üzerine..... 411

Sezer ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR

Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında “At”a Dair Söz Varlığı..... 433

Melike SOMUNCU

Âşık Veysel'in "Hepimiz Bu Yurdun Evlatlarıyız" Adlı Şiiri Üzerine Eleştirel
Söylem Çözümlemesi..... 451

Hatice ŞAHİN

+sa- ve +sı- Türetme Ekleri Üzerine 467

Yaşar ŞİMŞEK - Filiz DEMİRÖZ

Kur'an'ın Türkçeye Tercümesi Meselesinde Kısasü'l-Enbiyâların Önemi 477

Ahat ÜSTÜNER

Ali Şir Nevâyî'nin *İkin / İrkin* Redifli Gazelleri..... 499

Bilâl YÜCEL

Nevâyî'nin "Söz - Söylemek" Üzerine Özdeyişlerinden Derlemeler..... 515

KAZAK TÜRKCESİNİN KISALTMA ÖBEKLERİ

Onur BALCI*

Öz

Türkçe söz diziminde özel bir yeri olan kısaltma öbekleri Türkiye Türkçesi çalışmalarında ayrı bir grup olarak ele alınırken Kazak Türkçesi gramerleri bu öbekleri ayrı bir öbek başlığı altında incelemeyiz. Kazak Türkçesi söz dizimi kitaplarının öbek tasnifine göre hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri (*menşerile baylanışqan esimdi söz tirkesteri*) başlığı altında değerlendirilen bu öbeklerin kullanımı Türkiye Türkçesindeki kullanımına benzerken kurulumu Türkiye Türkçesinden farklılıklar gösterebilmektedir.

Bu çalışmada Kazak Türkçesinin kısaltma öbekleri ele alınmıştır. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi gramerlerindeki görüşler verilmiş ardından Kazak Türkçesi ile yazılan eserlerden alınan örnekler Türkiye Türkçesine aktararak kısaltma öbekleri örneklendirilmiştir. Yapılan taramalarda Kazak Türkçesinde yedi adet kısaltma öbeği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, kısaltma öbekleri

1. Giriş

Cümlelerde isim, sıfat, zarf olarak kullanılan kısaltma grupları, öbek veya cümle düzeyindeki dil birliklerinin bazı unsurlarının düşmesi, kullanılmaması sonucunda ortaya çıkan kelime öbekleridir. Büyük oranda hâl ekleri ile kurulan bu öbekler genellikle sıfat tamlamasının unsurlarının yer değiştirmiş biçimidir.

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi isimli eserinin kelime gruplarını incelediği bölümünde isnat gurubunu ve genitif, datif, lokatif, ablatif gruplarını

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas. El-mek: onur.balci.ctl@gmail.com

ayrı gruplar hâlinde ele alır (2009: 393). Yazar, genitif gurubunu işlerken kısaltma öbekleri ile ilgili şunları kaydetmiştir:

“Bir yandan iyelik gurubuna yaklaşan genitif gurubu bir yandan da sıfatı kışeleşmiş bir genitif olan bir sıfat tamlamasına benzemektedir. Aynı tipten guruplar olan datif, ablatif ve lokatif gurupları da bu şekilde sıfat tamlamasına benzerler. Fakat bu dört gurubun sıfat tamlamaları olmadıkları muhakkaktır. Hepsinin ikinci unsurda bulunan vurguları da bunu göstermektedir. Yalnız, bütün bu gurupları kısaltma gurubu olarak da saymak mümkündür.” (2009: 393).

Tahsin Banguoğlu, kısaltma öbeklerini ayrı bir öbek olarak işlemez. *Çekim öbekleri* başlığı altında verdiği *isim öbekleri* bahsinde bu konuya değinen yazar, konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: “İsim işleyişinde çekim öbeklerinden bir tür lüsü kime, kimde, kimden hallerinde adlardan sonra sıfatlar getirilerek yapılır. Bunlar bazan da iyelik ekleri almış olarak zarf ve sıfat işleyişinde görülürler.” (2004: 506).

Tahir Nejat Gencan, kısaltma öbeklerini bileşik sıfatlar başlığı altında ele alır. İyelik ekleri ile kurulan *bahçesi geniş okul, boyu uzun genç, penceresi açık oda* örneklerini kurallı bileşik sıfatlar içinde ele alan yazar hâl ekleri ile kurulan öbekleri *tümlemiş sıfatlar* başlığı altında inceler (1971: 211-212).

Leyla Karahan kısaltma guruplarını “Kelime gurupları ve cümlelerden yıpranma veya kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan guruplardır.” şeklinde tanımlamış ve bu gurupların genellikle isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil guruplarından kısaltılmış öbekler olduğunu belirtmiştir (2005: 79). *İsnat grubu, yükleme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, birinci unsuru uzaklaşma hâli ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma gurupları, ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma gurupları, ikinci unsuru bulunma hâli eki taşıyan kısaltma gurupları*, Karahan tarafından kısaltma öbekleri olarak sayılmıştır (2005: 80-84).

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli kısaltma guruplarını şu şekilde tanımlarlar: “Kısaltma gurupları, iyelik veya hâl eki almış bir isimle başka bir ismin oluşturduğu kelime grubudur. Bu guruplar bazı kelime gurupları ile cümlelerin kısalması veya kalıplaşması neticesinde ortaya çıkmıştır.” (2013: 107). Yazarların kısaltma grubu olarak değerlendirdiği öbekler şunlardır: *Yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, isnat grubu, yükleme grubu, vasıta grubu, ilgi grubu, eşitlik grubu* (2013: 107-113).

Günay Karağaç kısaltma öbeklerini “Söz öbekleri ve cümlelerden yıpranma ve eksiltme (*elipsis*) yoluyla ortaya çıkan öbeklerdir.” (2009: 143) şeklinde tanımladıktan sonra bu öbekleri isnat öbeği ve hâl veya edat öbekleri

şeklinde iki temel gruba ayırmıştır. Hâl veya edat öbekleri başlığı altında *yalın hal öbeği, ilgi hali öbeği, yapma hali öbeği, yaklaşma hali öbeği, bulunma hali öbeği, uzaklaşma hali öbeği, vasıta hali öbeği, yön hali öbeği, eşitlik hali öbeği, benzerlik hali öbeği, karşılaştırma hali öbeği, sebep hali öbeği ve sınırlandırma hali öbeğini* kısaltma öbekleri içinde değerlendirmiştir (2009: 144-152).

H. İbrahim Delice kısaltma öbekleri ile ilgili bir tanım yapmadan *ayrılma öbeği, belirtme öbeği, ilgi öbeği, iyelik öbeği, kalma öbeği ve yönelme öbeğini* kısaltma öbekleri arasında değerlendirmiştir (2007: 40-43)¹.

Kazak Türkçesi gramerlerinde öbeklerin tasnifi Türkiye Türkçesi gramerlerinden farklıdır. Dil işleyişinin aynı olmasına rağmen gramer meselelerindeki farklılıklar ortak dil bilgisi yazımı için zenginlikler barındırmaktadır.

Kazak Türkçesi söz dizimi kitaplarında ve gramerlerinde öbekler genel olarak isimli öbekler (*esimdi tirkester*) ve fiilli öbekler (*etistikti tirkester*) olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Öbeklerin tasnifini ana hatlarıyla şu şekilde göstermek mümkündür:

1) İsimli öbekler

a) Unsurları herhangi bir ek veya edat olmaksızın bağlanan öbekler (*Qabisa baylanışan söz tirkesteri*): Bunlar sıfat tamlamaları, eksiz isim tamlamaları, zarf öbekleridir.

b) Unsurları ekler yardımıyla (tamlayan ve tamlanan ekleri) bağlanan öbekler (*Matasa baylanışan söz tirkesteri*): Bunlar belirtili ve belirtilsiz isim tamlamalarıdır.

c) Hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri (*Meñgerile baylanışan esimdi söz tirkesteri*): Bu öbekler yönelme, ayrılma, bulunma ve vasıta hâli öbekleridir.

2. Fiilli öbekler

a) Unsurları herhangi bir ek veya edat olmaksızın bağlanan fiilli öbekler (*Qabisa baylanışan etistikti söz tirkesteri*): Kazak Türkçesi çalışmalarında öbek olarak kabul edilen bu yapılar fiillerin ve fiilimsilerin zarflarla ve bazen de isimlerle kurdukları ilgililerdir. Zarflı öbekler (*üstewli söz tirkesteri*), yansıma sözcüklü öbekler (*eliktewişti söz tirkesteri*) zarf-fiilli öbekler (*köseşeli tirkester*), sıfatlı öbekler (*sın esimdi söz tirkesteri*), sayı isimli söz öbekleri (*san*

¹ Türkiye Türkçesi gramerlerinde kısaltma öbeklerinin işleniş hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özkan, Abdurrahman (2004). "Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 6, s. 127-144.

esimdi söz tirkesteri), isimli söz öbekleri (*zat esimdi söz tirkesteri*) bu grubun içinde değerlendirilir.

b) Hâl ekleri ile bağlanan fiilli söz öbekleri (*Meñgerile baylanışqan etistikti söz tirkesteri*): Fiillerin istem durumu ile alakalı olan bir husustur. Fiillerin yönelme, belirtme, ayrılma ve *ile* (*men, menen, ben, benen, pen, penen*) çekim edatlı tamlayıcıları bu öbekte değerlendirilmiştir. Aynı zamanda fiilden önce gelen diğer çekim edatlı (*üşin, deyin* vb.) tamlayıcılar da bu grupta değerlendirilir (Balaqayev ve Sayrambayev: 2003: 42-98).

Türkiye Türkçesi gramerleri, öbekleri türlerine göre tasnif ederken Kazak Türkçesi gramerleri genellikle unsurların bağlanma biçimlerine, yönetim ve bağlama teorisine göre tasnif ederler.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ayrı bir kategori olarak ele alınan kısaltma öbekleri Kazak Türkçesi gramerlerinde hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri (*meñgerile baylanışqan esimdi söz tirkesteri*) içinde ele alınmaktadır. Kazak Türkçesi gramerlerinde kullanılan *meñgerile baylanışqan esimdi söz tirkesteri* teriminin kelime anlamı *yönetim ilgisi ile bağlanan isimli söz öbekleridir*. Gramerlere göre bu öbekler asıl unsur ve yardımcı unsur arasındaki bağlanma ilgisine göre oluşmaktadır. Bu nedenle bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesi gramerlerinde bir kısaltma öbeği olarak ele alınan ilgi öbeği Kazak Türkçesi gramerlerinde unsurları ekler yardımıyla (tamlayan ve tamlanan ekleri) bağlanan öbekler (*matasa baylanışqan söz tirkesteri*) içinde değerlendirilmektedir.

Balaqayev ve Qordabayev bu öbeklerle ilgili şunları kaydetmektedir:

“Hâl ekleri ile bağlanan söz öbeklerinin özelliğini onların kurulma biçiminden biliriz. Tamlayan durumundaki sözcük yönelme, ayrılma, yükleme, bulunma ve vasıta eklerinden birini alır. Tamlanan kelime bu hâl ekini gerekli kılan fiil veya isim olur. Bundan hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri oluşur. Yöneten, asıl unsur yönetilen ise ona yardımcı unsur olur. Hâl ekleri kelimeleri bağlamasının yanında çeşitli söz dizimsel ilişkileri de bildirir. Örneğin yönelme hâli eki almış kelime istikamet, dilek, maksat, zaman vb. hususları bildirir. Bu anlamsal ilişkiler sadece ek eklenen kelimelerin çeşitli olması ile ortaya çıkmaz, söz öbeklerindeki sözcüklerin ilişkisinden ortaya çıkar. Yukarıda söylenen hâl eklerini yöneterek, türlü türlü anlamsal ilişkileri bulunan söz öbeklerini kuran kelimeler esasen fiildir. Böyle olduğundan hâl ekleri ile bağlanan fiilli söz öbekleri daha geniş biçimde kullanılır ve farklı yapıları vardır. Onlara nazaran hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri daha seyrek kullanılır.

Hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbeklerinin tamlayan kısmı yönelme, ayrılma, bulunma, vasıta eklerinden birini alır. Tamlananları genellikle

yüklem gibi hareket eden isimler olur. Örneğin [*Jerim*] *malğa bay* ‘Toprağım mal bakımından zengin’, [*Ol*] *sözge şorqaq* ‘O söz söylemekte acemi’, [*Dosan*] *komissiyağa müşe* ‘Dosan komisyona üye’, [*Men*] *sağan kimmin* ‘Ben senin için kimim?’ [*Onıñ sözi*] *mağan tüsiniksiz* ‘Onun sözü benim için anlamsız, [*Bul at*] *minüwge jaqsı* ‘Bu at binmek için iyi’, [*Bul qılığın*] *öziñe jaman* ‘Bu huyun senin için kötü.’” (1966: 55-56).

Görüldüğü üzere yazarlar yardımcı unsurun yüklem gibi hareket eden isimler olduğunu belirtmişlerdir. Verilen örnekler bu ifadeyle uygun olarak cümle düzeyindeki örneklerdir.

Qazaq Grammatikası isimli eserde hâl ekleri ile bağlanan öbekler ile ilgili şunlar kaydedilmektedir: “Hâl ekleri ile bağlanan söz öbekleri çok fazla görülmez. Bütün isimler bu öbeklerdeki yönetici unsur olamaz. İsimlerin içinde çoğunlukla failin durumunu, hâlini bildiren sözler bu isimli öbeklerin tamlayan kısmı olarak sık bir şekilde kullanılır.” (Janpeyisov vd., 2002: 622). Eserde sıfatlar, isimler, varlığın durumunu bildiren sözcükler bu sık kullanılan isimler arasında sayılmıştır.

Balaqayev ve Sayrambayev hâl ekleri ile kurulan öbekleri, sıfatlardan kurulan, isimlerden kurulan ve isimlerin durumlarını bildiren *bar* ‘var’, *joq* ‘yok’, *mâlim* ‘malum’, *bâribir* ‘aynı, farksız’, *mümkün* ‘mümkün’ gibi isimlerden kurulan öbekler üzere üç grupta incelerler (2003: 65).

Görüldüğü üzere Kazak Türkçesi gramerlerinde yönelme öbeği, bulunma öbeği gibi terimler bulunmaz. Bu terimler kullanılmamış, öbekler kurulma ilgisi ve niteleyici isimlerin türlerine göre tasnif edilmiştir.

Kazak Türkçesi gramerlerinde hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbeklerinin kurulmasını sağlayan ekler sayılırken vasıta (*kömektes*) eki de sayılır. Bu ekin/ edatın kurduğu öbekte ilgili verilen örnekler neredeyse bütün gramerlerde aynıdır. Balaqayev ve Qordabayev bu öbeklere dair şu örnekleri verirler: *Jaqsı-isimen jaqsı* ‘İyi, işi ile iyidir’; *Äyelderdiñ saylawğa da saylanuwğa da pravostı erkektermen birdey* ‘Kadınların seçme ve seçilme hakkı erkekler ile aynıdır.’ (1966: 55-56). Görüldüğü gibi bu ek/ edatla kurulduğu ifade edilen öbeklerde çekim edatını alan sözcük ikinci sözcüğün zarfı durumundadır. Taranan eserlerde tespit edilen örneklerdeki durum da bu örneklerle aynıdır. Bu nedenle Türkiye Türkçesi çalışmalarında vasıta grubu olarak ele alınan öbeğe dair Kazak Türkçesinde herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ve söz dizimi eserlerinde hangi öbeklerin kısaltma öbeği olduğuyula ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tarafımızdan kısaltma öbeği olarak değerlendirilen öbeklerin Kazak Türkçesindeki durumu ve bu öbeklerin örnekleri şu şekildedir:

2. Kazak Türkçesinde Kısaltma Öbekleri

2.1. İyelik Öbeği (İsnat Öbeği)

Bu öbekler, birinci unsur teklik veya çokluk üçüncü şahıs iyelik eki almış bir isim ve ikinci unsur sıfat özelliği olan bir isim unsurundan oluşan öbeklerdir. Örneğin, *notları yüksek/ öğrenci, bacakları kısa/ atlar, gözü kara/ delikanlı vb.*

Bu öbek Türkiye Türkçesi gramerlerinde ve söz dizimi çalışmalarında *isnat grubu/ öbeği* şeklinde ele alınmıştır. Süer Eker, bu çalışmalardaki adlandırmadan farklı bir şekilde bu gruba *dayanma grubu* adını vermiştir (2017: 369). Ancak öbeği kuran ekin teklik/ çokluk üçüncü şahıs iyelik eki olması sebebiyle H. İbrahim Delice bu öbeği *iyelik öbeği* şeklinde isimlendirmiştir (2007: 41). Tuncay Böler ise öbeği *isnat (iyelik) grubu* olarak adlandırmıştır (2021:201). Bu çalışmada iki isimlendirme de kullanılmıştır².

Bu öbeğin Kazak Türkçesi gramerlerinde bir terim karşılığı bulunmamaktadır. Normalde ek ile kurulan öbeklerden biri olmasına rağmen bu öbek bu çalışmalarda ele alınmamıştır.

Örnekler³

Jä, olay bolsa, biz quday tağalanı ayıbtı joq, mini joq, özi ädil dep iyman keltirip edik. (KS, 207) ‘Evet, öyleyse, biz Allah’a kusuru yok, eksikliği yok, kendisi adildir diye iman etmiştik.’

Qarı qalıñ qattı qıstıñ artınan kögi qalıñ, köli mol jaqsı jaz kelmewşi me edi? (KS, 218) ‘Karı çok fazla kışın ardından, güneşi çok, gölü bol güzel yaz gelmez miydi?’

Uşı qıyırıtı joq mılqaw ormannıñ qaq ortasında jür. Jalğız emes, joldastarı köp. Biraq, birin tanımaydı, biriniñ tiline tösünbeydi. Kün ağaştan şığadı, ağaşqa batadı. (E, 342) ‘Uçsuz bucaksız sağır bir ormanın içinde idi. Yalnız değil, yoldaşları çok. Ancak birini bile tanımıyor, birinin bile dilinden anlamıyordu. Güneş ağaçtan doğuyor, ağaca batıyordu.’

Aq buwra tawdıñ tağı tüyesi dep,/ O-dağı qasıyetti bir iyesi dep,/ Tuqımı sotqar xannıñ oñbağanı,/ Jurt aytad ‘sol tüyenıñ kıyesi’ dep. (ÖP, 254) ‘Halk,

² Muharrem Ergin, *iyelik grubu* terimini birinci unsur ilgi eki almış bir zamir, ikinci unsur iyelik eki almış bir isim unsurundan kurulan isim tamlamaları için kullanmaktadır (bk. 2005: 381).

³ Kazak Türkçesinde tespit edilen kısaltma öbekleri Türkiye Türkçesine aktarılırken her zaman tespit edilen öbek yapısında aktarılamamıştır. Örneğin Kazak Türkçesindeki yönelme öbeği Türkiye Türkçesine her zaman yönelme öbeği biçiminde aktarılamamıştır. Aktarma yapılırken öbeğin Türkiye Türkçesindeki en uygun anlamının verilmesine özen gösterilmiştir.

Ak Buğra dağın devesi, o da dağın saygıdeğer bir sahibi, yaramaz hanın soyunun düzelmemesi o devenin kutsallığındandır dermiş.’

Üylerinen şıqqan qolı bos erkekter eki-üş awıldın ortasındağı qudıqtın basına jıynalıp jatır. ‘Evlerinden çıkan eli boş erkekler iki-üç köyün ortasındaki kuyunun başına toplanıyor.’ (ME, 79)

Äytewir, jañalıǵı bar mäseleni köterüwi kerek emes pe, eger kötere almaşa ğılımiy eñbek dep atawğa bolar ma onı? (İ, 216) ‘Eninde sonunda yeni bir meselede bilgiyi artırması gerekmez mi, eğer bilgiyi arttıramıyorsa onu ilmî eser diye nitelendirmek doğru mudur?’

Ğaqlı kämil jigitter./ Zamannıñ köz sal xalına. (OQ, 67) ‘Ey akli olgun yiğitler zamanın hâline bakın.’

Qadirin bile almadı ğaqlı azdar (OQ, 73) ‘Akli azlar, kadrini bilemedi.’

Köñili aşuq, közi ötkir inilerim./ Är türlü mühim isten payda alatın. (OQ, 86) ‘Gönlü açık, gözü keskin kardeşlerim, her türlü mühim işten faydalanacaksınız.’

Köñili jabıq közi kör./ Bilsin qanday mänisin? (OQ, 115) ‘Gönlü kapalı gözü kör (olanlar) anlamını nereden bilsin?’

Moynına dorba salıp jürgender köp./ Qarnı aş, kiyimi joq toñıp suwıqqa. (OQ, 126) ‘Karnı aç, elbisesi olmayan soğukta donarak boynuna torba asıp gezenler çok.’

Janı tätti jaqsılar qaydasınar? (OQ, 133) ‘Canı tatlı iyi (insanlar) neredesiniz?’

Qane jüziqara birdeme deşi. (OQ, 181) ‘Hadi, yüzü kara, bir şey söylesene.’

Qızılısw eline neşe saylawdan beri intımaqpen bolıs bolıp kele jatqan, jurta qadirli, sözi tuñdawlı Qaldıbaymen bul saylawda da talasuwşı joq. (OQ, 183) ‘Kızılısu memleketine nice seçimden beri ittifak ile yönetici olan, halk arasında hürmetli, sözü dinlenen Kaldıbay ile bu seçimde de yarışan yok.’

Bilimi artıq közi aşuq jurttar dünüyedeki adam balasınıñ asılın, näsilin tekserip bolıp barlıǵın kitapqa şıǵardı. (ŞJ-2, 60) ‘Bilimi fazla gözü açık halklar dünyadaki insanoğlunun aslını, neslini araştırarak hepsini kitaplara geçirdi.’

Salıqalı biy boldı/ Miyyası altın şınarım. (23 J, 136) ‘Ağırbaşlı bey oldu. Meyvesi altın çıkarım.’

Japıraǵı altın şınarım/ Jalın tiymey sınar ma? (23 J, 138) ‘Yaprağı altın çıkarım, alev dokunmadan kırılır mı?’

Qayrañı joq kölden bez, qayıru joq elden bez. (KS, 179) ‘Sığ yeri olmayan gölden kaç, hayrı olmayan halktan kaç.’

Malıñdı berip otırsañ atası basqa, dini basqa, küni basqalar da jaldanıp birlik qıladı. (KS, 180) ‘Malını verirsen atası başka, dini başka hâlleri başka olanlar da gelip birlik olurlar.’

Köñilderi kökte közderi aspanda, adaldıq, adamdıq, aqıl, ğılım bilim eşnärse maldan qımbat demeydi. (KS, 182) ‘Gönülleri havada, gözleri gökyüzünde, adalet, insanlık, akıl, bilim, bunların hiç biri için maldan değerlidir, demezler.’

2. 2. Yönelme Öbeği

Bu öbekler birinci unsuru yönelme hâli eki almış bir isim ve ikinci unsuru sıfat özelliği taşıyan yalın bir isimden oluşan öbeklerdir. Örneğin, *okula yakın/ bir ev, annesine düşkün/ çocuk* vb.

Bu öbek Türkiye Türkçesi gramerlerinde ve söz dizimi çalışmalarına *yönelme/ yaklaşma grubu/ öbeği* şeklinde adlandırılmıştır. Kazak Türkçesi gramerlerinde ise ayrı bir öbek olarak alınmasa da hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri içinde bu öbeklerin örnekleri verilmiştir.

Bu öbek Kazak Türkçesinin kısaltma öbekleri içinde en yoğun kullanılan kısaltma öbeklerinden biridir.

Kazak Türkçesinin yönelme hâli eki +GA/ +KA ekleridir. Teklik birinci, ikinci ve üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra +A şeklinde gelen bu ek, zamirlere eklenirken farklı şekiller almaktadır. Örneğin, *mağan* ‘bana’, *sağan* ‘sana’, *oğan* ‘ona’ vb.

Örnekler

Özderiñ körıp jürsiñder, osı aytqan söz boyına layıq qazaq kördiñder me? (KS, 209) ‘Kendiniz görüyorsunuz, bu söylediğim söz hükmüne uygun bir Kazak gördünüz mü?’

Bir túsimdi aytayın,/ Álewmetke jır qılıp./ Osığan uqsas bir isti/ Aytıp ed bir dos sır qılıp. (ÖP, 244) ‘Millele bir rüyamı şiir yazıp anlatayım. Buna benzer bir şeyi bir dost sır verip anlatmıştı.’

Özi qazaqtıñ osı keñ baytaq jerinde tuwıp, sonda öskenin, sol dalanıñ ärbir butasına deyin buğan tanıs ekenin tanıtı aytadı. (İ, 3) ‘Kendisi Kazakların bu geniş, uçsuz bucaksız topraklarında doğup, orada büyüdüğünü, bu bozkırı her bir çalısına kadar tanıdığını anlatıyor.’

- *Basqalardı jiberseñizşi! Taw işi şabuğğa jaman,* - *dep edi.* (ME, 14) ‘- Başkalarını göndersenize! Dağ saldırı için kötü, demişti.’

- **Zertewge turarlıq** närse eken. Barıp qaytuw kerek, közben körgen durıs. (İ, 53) ‘-Araştırmaya değer şey imiş. Gidip dönmek gerek. Gözle görmek daha doğru.’

Onıñ ornına tatındı tolıq biylik şığarıp, tölew salarğa jararlıq kisi bolsa kerek edi, onday kisi az, yakiy tipti joq. (KS, 183) ‘Bunun yerine tam anlamıyla bir beylik kurmak için vergi ödeyen kişi bulmak gerekirdi, böyle insanlar az veya hiç yok.’

Odan beri de qazirgi jayawlarına at berip, şabuwlğa qarısı soğısqa şığarmaq bolatın. (ME, 373) ‘Ondan beri şimdiki piyadelere at verip hücumla karşı onları savaşa çıkaracaklardı.’

Talapker bozbalağa aytqan sözim/ Söz emes munıñ bəri özine xas (OQ, 24) ‘Bu sözüm azimli gençleredir /Bunların hepsi kendine has sözler değil.’

Onımen birge oqığan serikteriniñ köbi bay bolıp, keybirewleri jurıta qadirli kisi bolıp ketkende öziñizniñ arqaşan körgen küni joqsılıq ekenin söyledi. (OQ, 163) ‘Onunla birlikte okuyan arkadaşlarının çoğunun zengin olmasına, bazılarının halk içinde saygıdeğer insanlar olmasına rağmen, kendi gördüğünün sadece yokluk olduğunu söyledi.’

K. joldas Semey uwezinen qızmetke jaqsı, urığa raqımsız atanğan biylerdiñ biri sanaladı. (OQ, 180) ‘K. yoldaş Semey ilçesi tarafından hizmeti iyi, hırsıza acımasız beylerden biri olarak tanınırdı.’

Ol zeketti äytewir beretin bolğan soñ biz xalıqqa paydalı orınğa jumsalsa deymiz... (ŞJ-1, 256) ‘O zekatı öyle ya da böyle verdikten sonra biz keşke halka faydalı yere kullanılsa, diyoruz.’

Arabşa, türükşe, orısşa biz körgen kitaptarda qazaq tuwrasında jazılğan sözderdiñ bəri de xakiyqatqa xarap, şip-şiyki ötirik. (ŞJ-2, 60) ‘Bizim gördüğümüz Arapça, Türkçe, Rusça kitaplarda Kazaklar hakkında yazılan sözlerin hepsi de hakikate uzak ve yalan.’

Qazaqtıñ tariyxına tiyisti sözder, materiyaldar xazıp basqarmağa jiberüwşi bolsa, qazaqtıñ tariyxın jazğanda paydalanıp turaşapız. (ŞJ-2, 62) ‘Kazakların tarihi için gerekli sözler, materyaller yazıp yönetime gönderir ise Kazakların tarihini yazarken faydalanacağız.’

Jılı awada, eginge qolaylı, qulaq estip, köz körmegen jerge ekken närseleri bitip şıqtı. (ŞJ-2, 65) ‘Ilık havada, ekmeye uygun, kulağın duyup gözün görmediği yerlere ektiği şeyler bitip çıktı.’

Bizdiñ qazaqtıñ maqaldarınıñ köbiniñ iske taturlığı da bar, iske tatımaq tügil, ne qudayşılıqqa, ne adamşılıqqa jaramaytuğunu da bar (KS, 208) ‘Bizim

Kazakların atasözlerinin çoğunun içinde işe yaramayanı da var, işe yaramak şöyle dursun Müslümanlığa da insanlığa da yaramayanları da var.’

Qazaqtıñ biriniñ birine qaskünem bolmağınuy, biriniñ tilewin biri tilespeytuğınuy, ras sözi az bolatuğınuy, qızmetke talasqıñ bolatuğınuy sebebi ne? (KS, 176) ‘Kazakların birbirine düşman olmasının, birinin istediğini diğerinin istememesinin, doğru sözünün az olmasının, makama düşkün olmasının sebebi ne?’

Hämma ğalamğa belgili danışpandar äldeqaşan bayqağan. (KS, 176) ‘Tüm dünyaca tanınan alimler önceden dikkat çekmişler.’

...ärbir aqılsız nadan, arsız keledi; ärbir arsız jalqawdan suramsaq, özi toyımsız, eşkimge dostıǵı joq jandar şığadı. (KS, 176) ‘...her akılsız cahil arsız olur; her arsız miskinden dilenci, doyumsuz, hiç kimseyle dost olmayan insanlar çıkar.’

Aytqañğa köngiñ, uwadada turğış, boyın jamañsılıqtan tez jıyıp alğış...(KS, 189) ‘Söylenene inanan, sözünde duran, kendini kötülükten çabucak kurtaran...’

Qudayğa layıqtı ğıybadat qılıp erinbey jalıqpay ornına keltirmek de meniñ isim. (KS, 192) ‘Allah’a layık ibadet yapıp erinmeden usanmadan yerine getirmek de benim işim.’

Mıqtını qurmetteyin deseñ, jamañsılıqqa eldiñ bäre mıqtı, jaqsılıqqa mıqtı kisi elde joq (KS, 198) ‘Güçlü birini bulup ona saygı göstereyim desen, kötülük bakımından halkın hepsi güçlü, iyilik açısından kuvvetli biri memlekette yok.’

Eşkimge zalalsız bir momındı awruw qılıp, qor qıladı eken. (KS, 207) ‘Hiç kimseye zararı olmayan kendi hâlinde birini hasta edip, muhtaç ediyormuş.’

İşüwge as, minüwge at bäre dayar/ Körmep em ömirimde qayǵı oylap. (MJS-1, 37) ‘Yemeye yemek, binmeye at hepsi hazır. Ömrümde düşünüp de kaygı görmemişim.’

2. 3. Belirtme Öbeği

Birinci unsuru belirtme hâli eki almış bir isim ve ikinci unsuru yalın durumdaki bir isimden oluşan bu öbek Türkiye Türkçesi terminolojisinde *belirtme/ yükleme öbeği/ grubu* şeklinde adlandırılmaktadır. Örneğin, *işin burasını/ tayin, tahlil sonuçlarını/ tetkik vb.*

Kazak Türkçesi gramerlerinde ise bu öbek hâl ekleri ile bağlanan söz öbekleri içinde zikredilmiştir.

Kazak Türkçesinin belirtme hâli eki *+dl, +nl, +tl* şeklindedir. Bu ek üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra *+n* şeklinde kullanılmaktadır.

Belirtme öbeği, Kazak Türkçesinde tespit edilen kısaltma öbekleri içinde en seyrek rastlanan kısaltma öbeğidir. Tespit edilen örneklerin tamamı Abay'ın eserlerinden alınmıştır.

Örnekler

Ol quwattı ornın tawıp sarıp qıladı bilerlik qılım berdi onu oqımaysıñ. (KS, 184) ‘Ol kuvveti yerini bulup sarf etmeyi anlamam için ilim verdi, onu okumuyorsun.’

Adam eki ayağına basıp tik turıp, dünüyeni tegis körmekke, tegis teksermekke layıqtı, hem özge xayuwandardı goldanarlıq, paydasın körerlik layıqtı bar. (KS, 206) ‘İnsan iki ayağının üzerine durarak dünyayı bütünüyle görmeye, bütünüyle araştırmaya layıktır. Aynı zamanda başka hayvanları kullanacak, faydasını görecektir yeteneği var.’

Qılam degenin qılarlıq, turam degeninde turarlıq minezde azğırılmaytın, aqıldı, ardı saqtarlıq beriktigi, qayratı bar bolsın! (KS, 212) ‘Yapacağım dediğini yapan, duracağım dediği sözde duran huyda, yoldan sapmayan, akıllı, namusu koruyan gücü, gayreti var olsun.’

Eki awız sözdii basın qosarlıq ne aqlı joq, ne ğılımı joq bola tura özimdikin jön qılamın dep, qur “oy teñirim-ay!” dep talasa bergenin nesi söz? (KS, 214) ‘İki kelam sözü bir araya getirebilecek akıllı da ilmi de olmayanın kendimi haklı çıkaracağım diye boş yere ‘oy Allah’ım ay’ diye dalaşmasının neresi söz?’

...ne işip ne jegenin bilmey qalması dep iyisin alıp läzzattanğanday qılıp, awız üstine murındı qoyıp onıñ üstinen tazalığın bayqarlıq eki köz berip... (KS, 223) ‘...ne içip ne yediğini bilmeden kalmasın diye kokusunu alarak lezzet almasını sağlamak için ağız üstüne burnu koyup onun üstüne de tazeliğini fark ettirecek iki göz verip...’

2. 4. Bulunma Öbeği

Bu öbek, birinci unsuru bulunma hâli eki almış bir isim ve ikinci unsuru yalın durumda bulunan bir isimden oluşan öbeğdir. Örneğin, *yükte hafıf, pahada ağır/ eşya, dörtte bir/ hisse vb.*

Türkiye Türkçesi çalışmalarında *kalma /bulunma öbeği/ grubu* olarak adlandırılan bu öbek Kazak Türkçesi çalışmalarında hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri bahsinde örneklerle gösterilmiştir. Bu öbekteki bulunma hâli eki bazen ikinci unsurda olabilmektedir.

Bulunma hâli eki Kazak Türkçesinde +DA’dır.

Örnekler

Men eger zakon quwatu qolında bar kisi bolsam, adam minezin tüzep bolmaydı degen kisiniñ tilin keser edim. (KS, 218) ‘Eğer kanun yapma kudreti elimde olsaydı, insanın huyu düzeltilmez diyen kişinin dilini keserdim.’

Özinde joqtı malımenen satıp aladı. (KS, 182) ‘Kendisinde olmayanı malı ile satın alır.’

Aytqanğa köngiş, uwadada turğış, boyın jamanşılıqtan tez jıyıp alğış...(KS, 189) ‘Söylenene inanan, sözünde duran, kendini kötülükten çabucak kurtaran...’

Düniyede bar jaman da köpte, biraq qızıq ta ermek te köpte. (KS, 218) ‘Dünyada bulunan kötülükler kalabalıktadır, ancak ilginçlikler de uğraşılarda kalabalıkta.’

Äweli bek zor ökimet, jarlıq qolında bar kisi gerek. (KS, 235) ‘Öncelikle çok büyük bir hükümet ve fermanı elinde bir kişi gerek.’

Sende erik joq. Eki etek jayılp, eki köziñ aspanda, masqara bolıp ketkeniñ ölgeniñşe. (KS, 239) ‘Sende güç yok. Sırtüstü yayılıp, iki gözün gökte, rezil olur gidersin ölene dek.’

Bulbul qus! Közimde jas, kewdemde ot/ Bolıp, men sağan keldim işimde şoq (MJS-1, 40) ‘Ey bülbül, gözümde yaş gönlümde ateş ile ben sana geldim, içimde kor.’

2. 5. Ayrılma Öbeği

Türkiye Türkçesi çalışmalarında *ayrılma/ uzaklaşma hâli öbeği/ grubu* şeklinde adlandırılan bu öbek birinci unsuru ayrılma hâli eki almış bir isim ile genellikle sıfat özelliği bulunan bir isimden oluşur. Örneğin, *evinden uzak/ öğrenci, sudan ucuz/ mal* vb.

Ayrılma hâli eki Kazak Türkçesinde +*DAn*; *m*, *n*, *η* ünsüzlerinden sonra ise +*nAn* biçimindedir (Koç ve Doğan, 2004: 205).

Bu öbek Kazak Türkçesi çalışmalarında hâl ekleri ile bağlanan isimli söz öbekleri bahsinde örneklendirilmiştir. Kazak Türkçesinde en yoğun rastlanan kısaltma öbeklerinden biridir.

Örnekler

Endi sabaqtan bos waqtın sol bayandamağa dayındaluwmen ötkizetin boldı. (İ, 211) ‘Şimdi dersten geri kalan zamanını bu açıklamaya hazırlanmak ile geçirecekti.’

Sodan bölek *xaldi köksetetin özge türli oy kelse, onu köjiline darıtpay, öşirüwge asıǵadı.* (ME, 9) ‘Ondan başka bir hâli özleten başka bir düşünce aklına gelince, onu gönlüne yerleştirmez, geçiştirmek için acele ederdi.’

Bulay bolǵanda, külkige salınǵan kisi ne şaruwadan, ne aqıldan, ne bir uyat kelerlik isten qur, ğafil köp ötkizip otursa kerek. (KS, 178) ‘Böylece gülmeye kendini kaptırmış kişi işten, akıldan, utanmadan uzak, çokça gaflet yaşamış olmalı.’

Endi bul şenewnikter bizdiñ dinimizge, atadan mura bolıp kele jatqan âdet-ğurpımızǵa, bizdiñ moldalarǵa ğana tiyisti neke mäselesine de aralasa bastadı, diniy kitaptardı tutqınǵa aldı. (ŞJ-2, 29) ‘Şimdi bu bürokratlar bizim dinimize, atadan miras olarak gelen örfümüze âdetimize, sadece bizim mollaları ilgilendiren nikâh meselesine de karışmaya başladılar, dinî kitapları yasakladılar.’

Qara tastan başqanın bäre jadırap, / *Bir sarañnan başqanın peyili ener* (Ö, 30) ‘Kara taştan başka herkes neşelenir, cimriden başka herkes bir işe niyetlenir.’

...ärbir aqılsız nadan, arsız keledi; ärbir arsız jalqawdan suramsaq, özi toyımsız, eşkimge dostıǵı joq jandar şıǵadı. (KS, 176) ‘...her akılsız cahil arsız olur; her arsız miskiniden daha dilenci, doyumsuz, hiç kimseyle dost olmayan insanlar çıkar.’

Uwayım-qayǵısızdıǵına uwayım-qayǵı qıl daǵı, sol uwayım qayǵısızdıqtan qutlırlıq orındı xareket tabıw kerek häm qıluw kerek. (KS, 178) ‘Dertsizliği, kedersizliği dert hâline getir, bu dertten, kaygıdan kurtaracak iş bulmak ve yapmak gerekir.’

Baydan ümitsiz, qudaydan ümitsiz. (KS, 179) ‘Zenginden ümitsiz, Allah’tan ümitsiz.’

Tiri adamnıñ jürekten ayawlı jeri bola ma? (KS, 189) ‘Yaşayan insanın yürekten daha değerli bir yeri olur mu?’

Jer jüzinde eki mıñ milliyonnan köp artıq adam bar, eki milliyonday qazaq bar (KS, 200) ‘Yer yüzünde iki milyardan çok fazla insan var, iki milyon kadar Kazak var.’

“Yapırım-ay, mına bayǵusqa ne boladı, endi bunıñ özi ne boladı” degendey bir närse işten raxım sekildi bolıp kelip öziñdi qısıp, qızartıp ketedi. (KS, 216) ‘Eyvah, bu zavallıya ne olacak, şimdi bunun kendisi ne olacak dercesine içten merhamet gibi bir şey olup seni baskı altına alır ve yüzünü kızartır.’

Ey işarattan xabarsızdar, qara! (KS, 230) ‘Ey işaretten habersizler, bakın!’

Onan soñ qıyamda turıp qol bağlamaq qul qoja aldında turmaq buqara patşa aldında turğannan artıq allanıñ qadirligine öziniñ ıqrarınıñ beriktigin körsetken işaradı. (KS, 231) ‘Ondan sonra kıyamda durarak el bağlamak kulun, hocaların önünde durmasından, halkın padişahının önünde durmasından daha fazla Allah’ın kudretine ikrarının sağlamlığını göstermenin işaretidir.’

Biraq bu zamandağılardan artıq eki minezi bar eken. (KS, 232) ‘Ancak bu zamandakilerden daha faziletli iki huyu varmış.’

2. 6. İlgi Öbeği

Bu öbek esasen belirtili isim tamlamasının tamlanan unsurundaki iyelik ekinin düşmesi sonucunda ortaya çıkar. Bu öbeğin birinci unsurunda ilgi eki bulunur, ikinci unsuru ise yalın durumdadır. Örneğin, *halamın oğlan, çocuğun pantolon* vb.

Bu öbek, Kazak Türkçesi çalışmalarında diğer kısaltma öbeklerinden farklı olarak unsurları ekler yardımıyla (tamlayan ve tamlanan ekleri) bağlanan öbekler (*matasa baylanısqañ söz tirkesteri*) içinde ele alınmış ve isim tamlamaları içinde değerlendirilmiştir. Balaqayev ve Qordabayev konu ile ilgili şunları kaydetmektedir:

“Öbeklerin bağlanmasına vesile olan gramer şekilleri ilgi ve iyelik ekleridir. Böylece bu söz öbeklerinin birinci kısmı ilgi eki ikinci kısmı ise iyelik eki almıştır. Sadece *biz, siz* zamirleri ilgi eki ile çekimlendiğinde bu kelime ile öbek kuran kelime eksiz söylenir: *bizdiñ bala* ‘bizim çocuk’, *bizdin Otan* ‘bizim vatan’, *sizdiñ bala* ‘sizin çocuk’, *sizdiñ awıl* ‘sizin köy’ (1966: 48).

Tespit edilen örneklerin tamamı bu açıklama ile uygundur.

İlgi eki Kazak Türkçesinde *+nIñ, +DIñ* şeklindedir.

Örnekler

Men bala künimde estiwşi edim, bizdiñ qazaq sarttı körse kültiwşi edi. (KS, 175) ‘Ben çocukluğumda işitirdim, bizim Kazaklar bir Özbek görünce gülerdi.’

Qızdarı bizdiñ jaqtıñ qara qastı / Tisine uqsatarsıñ merwert tastı. (ÖP, 46) ‘Bizim oranın kızları karakaşlıdır. Dişini mercana benzetirsin.’

- *Ex qızdar, bizdiñ xalayıqtın ırdı qalay jaqsı köretinin bilsenđer?! Bizde ırdatpay turğan jan joq qoy.* (İ, 78) ‘Ah kızlar, bizim ahalinin şarkıyı nasıl sevdiğini bir bilseniz! Bizde şarkı söyletmedikleri kimse yok.’

Tağı da adamşılıq etkeysizder,/ Olja bop bizdiñ elden kelgenderge. (ÖP, 296) ‘Bizim memleketten ganimet edilmiş olanlara insaf ediniz.

Köp zarar bizdin qazaq körse dağı/ Demeydi munday isten bekineyik. (OQ, 56) ‘Bizim Kazak çok zarar görse bile böyle bir işten sakınalım, demez.’

Endi bul şenewnikter bizdiñ dinimizge, atadan mura bolıp kele jatқан ädet-ğurpımızğa, bizdiñ moldalarğa ğana tiyisti neke mäsesesine de aralasa bastadı, diniy kitaptardı tutqınğa aldı. (ŞJ-2, 29) ‘Şimdi bu bürokratlar bizim dinimize, atadan miras olarak gelen örfümüze âdetimize, sadece bizim mollaları ilgilendiren nikâh meselesine de karışmaya başladılar, dini kitapları yasakladılar.’

Bizdiñ qazaqtıñ maqaldarınıñ köbiniñ iske tatırılıǵı da bar, iske tatımaq tügil, ne qudayşılıqqa, ne adamşılıqqa jaramaytuǵını da bar (KS, 208) ‘Bizim Kazakların atasözlerinin çoğun içinde işe yaramayanı da var, işe yaramak şöyle dursun Müslümanlığa da insanlığa da yaramayanları da var.’

Qar ketip, sizdiñ jaqta jılı bolsa/ Qaytadan uşıp kelem eski taqqa. (MJŞ-2, 205) ‘Kar kalkınca sizin taraf sıcak olursa tekrardan uçup geleceğim eski tahtıma.’

2. 7. İki Durumlu Öbek

Bu öbekler, birinci unsuru ayrılma hâli eki, ikinci unsuru ise yönelme hâli eki almış isimlerden oluşan öbeklerdir. Örneğin, *dudaktan kalbe, yediden yetmişe* vb.

Leyla Karahan bu öbekleri kısaltma grupları içinde zikretmiştir (2005: 83). H. İbrahim Delice, *İki Durumlu Öbek* başlığıyla bu öbeği ayrı bir öbek olarak değerlendirmiştir (2007: 43). Özkan, Toker ve Aşçı ise bu öbeği *Kısaltmış (Klişeleşmiş) Yapılar* başlığı altında kısaltma öbekleri içinde ele almışlardır (2020: 125). Tuncay Böler de bu öbeği *Başka Kısaltma Öbekleri* başlığı altında ele almıştır (2021: 205). Kazak Türkçesi gramerleri ise bu öbeği zikretmezler.

Bu öbekler genellikle çekim edatı öbeklerinin kısaltması neticesinde oluştuğu için kısaltma öbekleri bahsine dâhil edilmiştir.

Kazak Türkçesinde nadiren de olsa öbeğin ikinci unsurunda yönelme hâli ekinin bulunmadığı da görülür. Örneğin *bastan ayaq* ‘baştan sona’.

Örnekler

Basqalarmen aralasuw endi jıldan-julğa köbeyip baradı. (ŞJ-2,82) ‘Başkaları ile karışma meselesi artık yıldan yıla artıyor.’

Osı qazaq xalqınıñ osınday buzıqşılıqqa tartıp, jıldan jılğa tömendep bara jatqanın körgen soñ oyıma keledi. (KS, 177) ‘Bu Kazak halkının böyle bozulduğunu, yıldan yıla daha da alçaldığını görünce aklıma gelir.’

Ay bolmas aydan ayğa awıspağan. (MJS-2, 343) ‘Ay olmaz aydan aya değişmeyen.’

Jügirdi qoldan qolğa jasırın küs/ Tayınbay, maxabbatqa qadam bastıq. (MJS-1, 118) ‘Geçti elden ele gizli güç, korkmadan aşka adım attık.’

Keñ jeri künnen küнге qurıp jatır. (MJS-1, 8) ‘Geniş toprağı günden güne kuruyor.’

Suw aqtı, jetti aprel, qırdan oyğa. (MJS-1, 46) ‘Su aktı, nisan kırdan düşünceye erişti.’

Bastan-ayaq oqıyğanı Ğaliy Fatıyxolla bayğa aytqannan keyin, Fatıyxolla bay äwelinde osınday qazaqtıñ qızdı jastay quda bolıp, birewge berip qoyatın jaman ğadetin jek körgendigi sebepti jāne de Ğaliydi hām täwir köretindiginen, bul eki müsäpirdi qabıl aldı. (OQ, 32) ‘Gali, bütün olup bitenleri baştan sona Fatiholla Bey’e anlattı. Fatiholla Bey Kazakların kızları küçük yaşta evlendirme âdetinden nefret ettiğinden ve Gali’yi de sevdiğinden bu iki misafiri kabul etti.’

Sonuç

Kısaltma öbekleri söz diziminde isim tamlamaları, sıfat tamlamaları veya fiilimsi öbekleri kadar sık kullanılan öbekler değildir. Anlatıma kıvraklık veren, az sözle çok şey anlatan bu öbekler, bir yerde, dildeki en az çaba ilkesi doğrultusunda ortaya çıkan öbeklerdir.

Türkiye Türkçesindeki kısaltma öbeklerinden *vasıta grubu/ öbeği* ve *eşitlik grubu/ öbeği* olarak adlandırılan öbekler haricindeki diğer öbeklerin örneklerini Kazak Türkçesinde bulmak mümkündür. Bu durum aynı dilin farklı lehçelerinin söz dizimi açısından benzerliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Öbeklerin kurulma mantığı her iki lehçede de aynıdır. Ancak bazı ufak farklılıklar görmek mümkündür. Örneğin Türkiye Türkçesindeki belirtme öbeklerinin ikinci unsuru genellikle yardımcı fiil ile kullanılan bir isimdir. Örneğin *kitabı tahlil (etmek) zor ıstır*. Ancak Kazak Türkçesinde bu durum yoktur. Belirtme öbeğinin ikinci unsuru genellikle *-Ar* sıfat-fiil eki ve *+Iık* isimden isim yapma eki almış isimlerden oluşmaktadır. Örneğin *özge xayuwandardı qoldanarlıq* vb.

Türkiye Türkçesinde *vasıta grubu/ öbeği* olarak adlandırılan öbeğin Kazak Türkçesi metinlerinde örneği yoktur. Çünkü bu edat ve isim ile kurulan öbekler genellikle *zarf+isim* yapısındaki zarf öbekleridir. Aynı şekilde Kazak Türkçesi

eserleri üzerinde yapılan taramalarda eşitlik öbeğinin de örnekleri tespit edilememiştir.

Kısaltma öbeklerinin kurulmasında iki lehçe arasındaki farklardan biri de ilgi öbeğinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilgi öbeğinin birinci kısmı herhangi bir isimden oluşabiliyorken Kazak Türkçesinde ilgi öbeğinin birinci kısmı sadece ilgi eki almış *biz* ve *siz* zamirlerinden oluşmaktadır.

Kısaltma öbekleri Kazak Türkçesi söz diziminde seyrek rastlanan öbeklerdendir. Özellikle belirtme öbeği ile ilgili örnekler sadece Abay'ın eserlerinde tespit edilebilmiştir. Diğer öbekler de göz önünde bulundurulduğunda Abay'ın bu öbekleri diğer taranan eserlerin yazarlarına göre daha sık kullandığını söylemek mümkündür.

Kısaltmalar

23J: Baytursınlı, Axmet (2013). 23 Joqtaw, *Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-V*, Almatı: El-Şejire.

E: Mustafın, Gabiden (2009). *Engimeler*, Almatı: An Arıs Baspası.

İ: Şaymerdenov, Safwan (2010). *İneş*, Almatı: Öner Baspası.

KS: Abay (2007). *Kara Sözder* (Öleñder, Poemalar, Awdarmalar, Kara Sözder isimli eserin Kara Sözder bölümü, 174-241. sayfalar arası), Almatı: Mektep Baspası.

ME: Äwezov, Muhtar (2009). *Engimeler*, Almatı: An Arıs Baspası.

MJŞ-1: Jumabayev, Maǵjan (2013). *Maǵjan Jumabayev Sıǵarmaları-1*, Almatı: Jazuwşı.

MJŞ-2: Jumabayev, Maǵjan (2013). *Maǵjan Jumabayev Sıǵarmaları-2*, Almatı: Jazuwşı.

OQ: Duwlatov, Mirjaqıp (2003). *Oyan, Qazaq (Roman, öleñ-jurlar, ängimeler)*, Almatı: Atamura.

Ö: KS: Abay (2007). *Öleñder* (Öleñder, Poemalar, Awdarmalar, Kara Sözder isimli eserin Öleñder bölümü, 20-108. sayfalar arası), Almatı: Mektep Baspası.

ÖP: Seyfullin, Saken (1957). *Öleñderi Men Poemaları*, Almatı: Kırkem Ädebiyet Baspası.

ŞJ-1: Duwlatulı, Mirjaqıp (2013). *Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-1*, Almatı: Mektep Baspası.

ŞJ-2: Duwlatulı, Mirjaqıp (2013). *Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-2*, Almatı: Mektep Baspası.

Kaynakça

- Abuova, Akjarkın (2008). “Kazak Türkçesinde Kelime Grubunun Kavramı ve Terimi Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 25, s. 7-17.
- Ayan, Ekrem (2017). *Bir Devrin Aynası Abay ve Kara Sözler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Balaqayev, M. – Qordabayev, T. (1966). *Qazirgi Qazaq Tili Sintaksis*, Almatı: Mektep Baspası.
- Balaqayev, M.- Sayrambayev, T. (2003). *Qazirgi Qazaq Tili Söz Tirkesi men Jay Sözlem Sintaksisi*, Almatı: Sanat.
- Balcı, Onur (2014). *Kazak ve Kırgız Türkçelerinde Yapı ve İşlev Bakımından Fiil Çekimleri*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Böler, Tuncay (2021). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Delice, H. İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Efendioğlu, Süleyman – Yavuz, Esra (2018). “Kazak Türkçesinin Söz Dizimi Terimleri”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III/6, s. 1-32.
- Eker, Süer (2017). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım.
- Gencan, Tahir Nejat (1971). *Dilbilgisi*, İstanbul: Fen Fakültesi Basımevi.
- Janpeyisov, E. - Husayın, K. - Jünisbek, Ä. - Oralbayeva, N. - İsayev, S. - Ayğabilulu, A. (...) Wäliyev, N. (2002). *Qazaq Grammatikası*. Astana: Qazaq Respublikası Mädeniyet, Aqparat jäne Kelisim Ministrliğı.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (2005). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, Kenan – Doğan, Oğuz (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özkan, Abdurrahman – Toker, Mustafa – Aşçı, Ufuk Deniz (2020). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, Abdurrahman (2004). “Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S. 6, s. 127-144.
- Özkan, Mustafa – Sevinçli, Veysi (2013). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, İstanbul: Akademik Kitaplar.